

Милка Николић¹

Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу

Јелена Петковић

Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу

МЕТОДИЧКИ ПРИСТУП ОБЛИЦИМА РЕЧИ У УЏБЕНИЦИМА МЛАЂИХ РАЗРЕДА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ²

У раду се из перспективе примењене лингвистике испитује методички приступ облицима речи у уџбеницима млађих разреда основне школе. Циљ је да се дође до одговарајућег приступа у методичкој обради облика речи на вертикалном плану од првог до четвртог разреда. У анализираним уџбеницима могу се прихватити методички приступи следећим појмовима: (а) глаголски облици за исказивње прошлог, садашњег и будућег времена; (б) лице и број глагола; (в) род и број придева. Наведени методички приступи прихватљиви су у сваком од испитиваних уџбеника појединачно, као и на вертикалном плану, јер се садржаји проширују у концентричним круговима. С друге стране, анализа је показала да је потребно унапредити обраду следећих садржаја: (а) род и број именица; (б) потврдни и одрични облик глагола. У приступу граматичким категоријама именица неопходно је поступно уводити прецизно изабране групе примера. Код приступа негацији важно је системски повезати различите аспекте негације, при чему те аспекте треба диференцирати према одговарајућим критеријумима.

Кључне речи: облик речи, именица, придев, глагол, методички приступ, уџбеник, настава језика, млађи разреди основне школе

1. Увод

Садржаји о врстама и облицима речи у наставу српског језика уводе се у другом разреду основне школе, и то на нивоу препознавања. У трећем и четвртог разреду проширују се знања о граматичким појмовима и усвајају одговарајући термини. Очекује се да ће ученик на крају млађег школског периода располагати знањима о врстама и облицима речи која ће му обезбедити успешан прелазак са разредне на предметну наставу.

¹ milkanik75@gmail.com

² Овај рад написан је у оквиру пројекта *Динамика структуре савременог српског језика* (број 178014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

У овом раду испитује се методички приступ *облицима речи* у уџбеницима и наставној пракси, на вертикалном плану, од првог до четвртог разреда основне школе. Циљ рада јесте да се дође до одговарајућег приступа у методичкој обради облика речи у разредној настави. Узимају се у обзир наставни садржаји прописани *Наставним програмом* и методичке препоруке дате у савременој методичкој литератури. Потребно је пронаћи одговарајући начин да се ученицима млађег узраста приближе научни садржаји, а да не изгубе ништа од своје научности (в. Прокић 1989: 82–83). Дакле, питањима уџбеничке и наставне обраде *облика речи* у млађим разредима приступа се из перспективе примењене лингвистике.

Анализом су обухваћени: (1) *лингвистички садржаји* у уџбеницима: (а) *лингвометодички предлогак*, тј. полазни текст и примери на основу којих се уочава и објашњава одређена језичка појава; (б) објашњења и дефиниције језичких појава и уопште формулација лингвистичких чињеница;³ (2) *дидактичко-методичко вођење*, тј. кораци којима се остварује обрада наставног садржаја у уџбенику.

Параметри на основу којих се спроводи анализа уџбеничких садржаја заснивају се на основним *дидактичким принципима* (в. Илић 1998: 32–57; Смиљковић – Милинковић 2008: 25–37). На првом су месту *принцип научности* и *принцип прилагодености узрасту*, јер њихово међусобно усклађивање један је од најтежих задатака у разредној настави. То је условљено ограничењима које поставља ниво језичког и когнитивног развоја млађих основаца.⁴ Узимају се у обзир и остали принципи: (а) *поступности*, (б) *систематичности*, (б) *свесне активности* и (г) *принцип ширајности знања*.

Овом лингводидактичком анализом испитује се колико је уџбеничка обрада *облика речи* прихватљива за примену у настави. Уколико се покаже да одређене приступе у уџбеницима треба унапредити, дају се предлози како се то може спровести у наставној пракси.

2. Анализа методичког приступа облицима речи у уџбеницима српског језика за млађе основце

Предмет анализе била је уџбеничка обрада граматичких облика *именица*, *придева* и *глагола*, а корпус представљају актуелни уџбеници граматике српског језика за млађе разреде основне школе.⁵ Анализа је

3 Начин на који се у уџбенику формулише наставни материјал и начин на који уџбеник „комуницира са учеником – захтева и стилистички аспект анализе. Резултате стилистичке анализе актуелних уџбеника српског језика за млађе основце, в. Николић 2012.

4 О језичком и интелектуалном развоју млађих основаца, в. Крстић 1996: 30–33; Ивић 1976.

5 Анализирани су званично одобрени уџбеници, које је одобрило Министарство просвете Републике Србије, а издао Завод за уџбенике (Београд).

показала да се уџбеници углавном придржавају *Наставног програма*, али постоје и извесна одступања.

2.1. Уџбеник српског језика за први разред основне школе

У уџбенику за први разред доминирају садржаји из *културе изражавања*, док је градиво из *граматике* и *лексикологије* методички усмерено ка унапређивању усменог и писаног изражавања. О врстама речи говори се посредно и без употребе термина *именица*, *придев* и *глагол*: „Речима се именују бића, предмети, радње, особине” (Вучковић 2004: 7). О облицима речи не говори се у уџбенику за први разред, што је у складу са *Наставним програмом*.

Садржаји о негацији нису заступљени. Аутор се доследно држао *Наставног програма*, што показује чињеница да се у оквиру садржаја о „речима које имају супротно значење” – не наводи ни један пример лексичке негације, него су дати примери антонима типа *мали – велики*, *бео – црн* итд. (уп. Вучковић 2004: 52).

2.2. Уџбеник српског језика за други разред основне школе

У уџбенику за други разред први пут се јавља појам (и термин) *облик*, и то у вези са обликом *глагола* (в. Јовановић 2010: 41). Међутим, у овом уџбенику не обрађује се *род* и *број* именица, иако је то предвиђено *Наставним програмом*.

У лекцији под насловом „Време вршења радње”, лингвометодички предлогак представљају три реченице у којима је глагол *разговарати* употребљен у облику перфекта, презента и футура (Јовановић 2010: 41).⁶ Ученик се усмерава да запази да глаголи „поред радње, означавају и време кад се врши радња”. Трајнијем запамћивању доприноси то што се поступно за сваку од полазних реченица експлицира да *глаголски облик* глагола *разговарати* показује у коме се времену врши радња. На крају се долази до дефиниције: „Глаголи имају различите *облике* за исказивање прошлих, садашњих и будућих радњи” (Јовановић 2010: 41).

За други разред може се прихватити овакав методички приступ глаголским облицима. Сличан приступ овим садржајима примењен је и у уџбеницима за остала два разреда. У трећем разреду утврђују се стечена знања (в. Милатовић – Јовановић 2010: 32–33), а у четвртном се проширују увођењем термина *перфект*, *презент* и *футур* (в. Николић 2006: 86–88). Начин на који су реализовани уџбенички садржаји о глаголским облицима на вертикалном плану од другог до четвртог разреда може се препоручити за наставну праксу.

Међутим, према *Наставном програму*, у другом разреду потребно је оспособити ученика да разликује *пошврне* и *одричне глаголске облике*, што у уџбенику за други разред није реализовано.

⁶ Израз *лекција* у овом раду употребљава се на начин као у књизи Дијане Плут *Уџбеник као културно-пошпорни систем* (2003).

Садржаји о негацији у уџбенику за други разред јављају се у лекцијама:

(1) „Потврдне и одричне реченице” (Јовановић 2010: 14–15) – у овој лекцији полази се од четири пара реченица типа *Резултат је шачан – Резултат није шачан*, да би се дошло до објашњења: (а) „Реченицама се нешто може тврдити или одрицати”; (б) „Реченице могу имати потврдан или одричан облик”. На крају је дата напомена: „Исте поруке могу се изрећи и као тврдња и као одрицање, нпр. *Јело је било неукусно – Јело није било укусно*”.

(2) „Одрична речца не” (Јовановић 2010: 76) – ово је лекција из правописа, у којој се дају правила: (а) „У одричним реченицама речца не пише се одвојено од глагола”; (б) „Речца не срasta са именицама и придевима. Тако добијамо именице и придеве супротног значења”, нпр. *срећа – несрећа, миран – немиран* (Јовановић 2010: 76). У *Наставном програму* предвиђено је да се у другом разреду обради писање речце не у одричним реченицама, али се не помиње писање речце не уз именице и придеве.

Овакав методички приступ обради негације у оквиру наставе граматике у другом разреду није у потпуности прихватљив из два разлога: (а) приступ није у складу са *Наставним програмом* којим се предвиђа обрада потврдних и одричних облика глагола⁷ и (б) примери којима су илустроване потврдне и одричне реченице, које се у уџбенику обрађују, нису најбоље одабрани, будући да пример мора да буде прототипичан и да омогући ученику да стекне увид у базичне особине обрађиване теме.

Будући да је *Наставним програмом* предвиђена обрада потврдних и одричних глаголских облика, сматрамо да целу лекцију *Потврдне и одричне реченице*, која се сада налази у уџбенику за други разред (в. Јовановић 2007: 14) треба укинути, а уместо ње увести лекцију са насловом *Потврдни и одрични облик глагола* (што предвиђа и *Наставни програм*). У њој би се ученици кроз добро одабране примере глагола разних семантичких група упознали са потврдним и одричним обликом глагола. Опоравдано је свакако, без обзира на чињеницу да ученици још увек немају граматичко знање о томе да глаголи поред радње могу означавати и стање и збивање, наводити типичне примере за глаголе радње (*чиштају, њрчају, ходају, скакају, кувају, поправљају* итд.), стања (*смејају се, плачу, радовају се* итд.) и збивања (*свиштају, севају, ѓрмеју* итд.).⁸ Овим путем ученици ће на најбољи начин разумети да се потврдним обликом глагола означава да се нека акција изводи (тј. да се нека радња врши), док се одричним обликом глагола исказује одсуство те акције (тј. исказује се чињеница да се глаголска радња не врши).

7 У уџбенику се обрађују потврдне и одричне реченице.

8 Инсистирању на одабору прототипичних примера за егземплификацију дефиниција може се упутити начелна замерка која се односи на то да се на тај начин ствара представа о ужој екстензији појма него што је то стварно случај (уп. Поповић 2003: 89). Но, овде првенствено треба имати у виду да су анализи подвргнути само уџбеници за млађе разреде основне школе и да самим тим морамо водити рачуна о степену когнитивног развоја ученика, те у складу са тим и бирати одговарајуће примере.

Када се ученици већ упознају са потврдним и одричним обликом глагола, може им се понудити и објашњење да се реченица у којој се употребљава потврдни глаголски облик зове потврдна реченица и да се њоме увек нешто тврди, док се реченица са одричним глаголским обликом зове одрична реченица и њоме се нешто одриче. При чему опет инсистирамо на ваљаном одабиру примера јер сматрамо да примери имају изузетну важност у тренуцима када се ученици први пут упознају са базичним граматичким појмовима и појавама.⁹

На крају лекције о потврдним и одричним реченицама у анализираном уџбенику за други разред стоји и напомена „Исте поруке могу се изрећи и као тврдња и као одрицање, нпр. *Јело је било неукусно – Јело није било укусно*” (Јовановић 2007: 14). Сматрамо да су овакве напомене непотребне и да само додатно могу да збуне ученике који се први пут упознају са негацијом, тј. којима се први пут уводе појмови потврдних и одричних глаголских облика, будући да они прво морају да усвоје и разумеју тоталну¹⁰ негацију, која подразумева негацију предиката (при чему је наша препорука да се у другом разреду наводе само примери са простим глаголским предикатом), па тек касније да се упознају и са негацијом неког ванпредикатског члана. С друге стране оваквој напомени може се упутити и начелно лингвистички приговор, будући да се не може тврдити да се у примерима овог типа увек ради о истој поруци.¹¹

У вези са писањем одричне речце *не* уз глаголе, сматрамо да је у другом разреду упутно упутити ученике једино у одвојено писање речце *не* уз глаголе, опет на прототипичним примерима, без помињања изузетка, што ћемо ниже образложити.

2.3. Уџбеник српског језика за трећи разред основне школе

У обради *рода именица* полази се од речи *човек, жена и дете* и истиче се за сваку којег је рода, да би се дошло до објашњења: „Именице имају три рода: мушки, женски и средњи род” (Милатовић – Јовановић

9 И у литератури је већ истакнута важност доброг одабира примера: (1) Примери се брже и лакше памте него сама дефиниција. Ако су добро одабрани, тако да на адекватан начин покривају све елементе дефиниције, могућа је њена реконструкција само на основу примера; (2) Ако је дефиниција непрецизна, изражена негативним терминима или нејасним језиком, адекватно одабран пример постаје њена обавезна допуна која ће отклонити евентуалне нејасноће (Ломпар 2004: 50). Исти аутор издваја фреквентност, прецизност, објективност, економичност, естетски критеријум, као опште критеријуме чијим поштовањем можемо доћи до репрезентативног примера.

10 Под реченичном негацијом подразумевамо негацију глагола у функцији предиката у реченици (уп. Ковачевић 2002).

11 Мора се водити рачуна о томе да се негацијом антонима не добија увек његов опозитум, већ то вреди само за негацију комплементарних антонима (уп. Он је жив = Он није мртав; или То је морално = То није неморално). Негацијом контрарног антонима не добија се потпуно семантички еквивалентан опозитум (уп. Он није висок = Он је или низак или средње висине; или Јело није укусно = Јело је или неукусно или мање укусно).

2010: 18). За одређивање рода именице употребљава се придевска заменица *шај* (*ша*, *шо*).

Међу примерима се наводе: (а) заједничке именице које означавају људска бића (*човек*, *жена*, *браћ*, *деда*, *мама*, *сестра*); (б) заједничке именице које означавају животиње (*шеле*, *маче*, *ждребе*, *јагње*); (в) заједничке именице које означавају предмете и друге појмове (*уиш*, *камен*, *перо*, *крушка*, *права*); (г) властите именице – мушка имена на *-о* и *-е* (*Марко*, *Анђоније*) и женско име на *-а* (*Анђелка*). Примери нису поређани овим редом.

Методичка обрада *рода* именица у овом уџбенику захтева измене. Требало је прво навести *заједничке именице*, и то доследно за сваки граматички род по овом реду по коме смо их претходно разврстали. Непходно је изабрати најједноставније типичне примере. Дакле, именице типа *деда* и *шаја* (трећа Стевановићева врста) треба изоставити, јер су то именице граматичког женског рода. Ученик млађег школског узраста не може да прихвати „да су тата и деда женског рода”, макар то било само у граматички! Што се тиче *власитијих именица*, повољан избор јесу мушка имена која се мењају по првој Стевановићевој врсти (*Горан*, *Марко* и *Анђоније*) и типична женска имена (*Јелена*), а неприхватљива су мушка имена која се мењају по трећој Стевановићевој врсти (*Никола*).

Аутор уџбеника не помиње тзв. природни род, што је методички оправдано. Искуство из праксе показало је да је у млађим разредима непотребно помињати *природни род*, него обраду треба базирати на примерима код којих нису потребна разматрања ове лексичке *кашеџорије*.¹² Помоћу одговарајућих примера ученике треба усмерити да запазе да свака именица има род (граматички род) без обзира шта се њоме означава односно именује.

Број именица обрађује се у посебној лекцији, где се помоћу једноставних и јасних примера (*груџ – груџови*; *мама – маме*) указује да заједничке именице „имају један облик за једнину, а други за множину” (Милатовић – Јовановић 2010: 21). Наводи се објашњење: „Када заједничка именица означава једно биће или један предмет, она је у једнини, а ако означава више бића или предмета, она је у множини” (Милатовић – Јовановић 2010: 21). Узети су јасни и једноставни примери заједничких именица код којих постоји системски облик једнине и множине. Овакав поступак може се сматрати методички оправданим, јер сложеније мере треба увести касније.

Род придева обрађен је тако што се од ученика захтева да у лингвометодичком (полазном) тексту „пронађе све именице и разврста их према роду” у три колоне које су обележене називима: *мушки род*, *женски род* и *средњи род* (Милатовић – Јовановић 2010: 42). Ученик се даље усмерава да размотри придеве, да би се дошло до објашњења: „Придеви имају посебне, различите облике за сва три рода. Придев прима род од

¹² Граматички род код именица сврстава се у морфолошке категорије, док природни род представља лексичку категорију (в. Николић 2003/2003: 192–193).

именице уз коју стоји. Кажемо да се слаже са именицом у роду: кога рода је именица, тога рода је и придев” (Милатовић – Јовановић 2010: 42). Овакав приступ граматичкој категорији *рода* придева прихватљив је за примену у пракси.

Број придева обрађује се у посебној лекцији на тај начин што се полази од усвојеног знања о томе да се „придеви слажу са именицама у роду” (Милатовић – Јовановић 2010: 43). Ученик се, затим, усмерава да на примерима запази како на придеве утиче број именице уз коју стоје, да би се дошло до закључка: „Придеви имају различите облике за једнину и множину” (Милатовић – Јовановић 2010: 43). На крају се још једном подвлачи да се придеви „слажу са именицом уз коју стоје у роду и броју” (Милатовић – Јовановић 2010: 43). Овакав приступ граматичкој категорији *броја* придева може се сматрати прихватљивим.

Уџбеник за четврти разред држи се сличног приступа садржајима о роду и броју придева као уџбеник за трећи разред (в. Николић 2006: 53–56). Усвојена знања утврђују се и систематизују. Начин на који су реализовани уџбенички садржаји о граматичким категоријама придева на вертикалном плану у трећем и четвртном разреду може се препоручити за наставну праксу.

У уџбенику за трећи разред обрађују се категорије *лице* и *број глагола*. Категорија *лица* обрађена је тако што се полази се од заменица за 1, 2. и 3. лице, за које се дају следећа објашњења (без употребе термина *заменица*): „ЈА – говорно лице, лице које говори; ТИ – лице са којим се говори; ОН – лице које није са говорником и саговорником” (Милатовић – Јовановић 2010: 30). Дају се примери за сва три лица у једнини и у множини за глагол *читати*. На крају, наводи се објашњење: „Глаголи имају различите облике за различита лица” (Милатовић – Јовановић 2010: 30).

Обрада категорије *броја* код глагола осмишљена је другачије јер се ученик код именских речи већ упознао са овим појмом. Зато се облици *једнине* и *множине* глагола не објашњавају експлицитно, него се појављују у графичком приказу облика глагола *читати*, где се даје шест облика разврстаних у две групе – једна су облици једнине, а друга су облици множине (Милатовић – Јовановић 2010: 30). Делове датог садржаја треба повезати у целину и тако успоставити систем, што наведени поступак чини оправданим са аспекта свесне активности ученика.

Овакав приступ граматичким категоријама *лица* и *броја глагола* може се препоручити за наставну праксу. Значајно је то што постоји вертикална корелација између уџбеника за трећи и за четврти разред. То је остварено тако што су у уџбенику за четврти разред осмишљене говорне вежбе за „казивање текста са промењеним лицем” (в. Николић 2006: 89).

Садржаји о негацији у уџбенику за трећи разред јављају се једино у лекцији о „потврдном и одричном облику реченице” (в. Милатовић – Јовановић 2010: 11). Уџбеник за трећи разред не доноси никакве новине када је обрада негације у питању. Приступ је исти као у уџбенику за дру-

ги разред. Ни у овом уџбенику не говори се о потврдном и одричном облику глагола, већ само о потврдном и одричном облику реченице.

Сматрамо да би се у уџбенику за трећи разред, уколико се прихвати идеја да се до тада ученицима нуде само примери реченица са простим глаголским предикатом, већ морали наћи примери реченица са неглаголским предикатом (наравно, без истицања самих термина који се односе на типове предиката), будући да су ученици у другом разреду научили како изгледа и шта означава одрични облик глагола.

2.4. Уџбеник српског језика за четврти разред основне школе

У уџбенику за четврти разред утврђују се и проширују знања о *роду* и *броју именица* (в. Николић 2006: 39–40). У обнављању знања о *роду* именица полази се од речи *пешао*, *кокошка* и *пиле*. На првом кораку, ученику се поставља захтев да одреди „род појединих животиња”. Затим, на другом кораку, поставља се питање: „Кога су рода имена тих животиња?” Трећи корак усмерава ученика да се сети „имена још неких бића којима је сама природа одредила род”. На четвтом кораку, ученику се поставља захтев да одреди „род именица које означавају насликане предмете” (*сати*, *књига*, *јеро*). Пети, завршни, корак усмерава ученика да се подсети речи помоћу којих одређујемо „род именица које означавају ствари и појаве” (Николић 2006: 39). Дакле, предочава се да и именице које означавају бића и именице које означавају предмете – имају род.

Методички кораци у овој лекцији осмишљени су тако да се покрене свесна активност ученика. Међутим, у овакав приступ треба унети исправке:

(1) Израз „имена бића” није повољан јер асоцира на властите именице, а овде је реч о о заједничким именицама. Боље би било употребити израз „именице које означавају бића”, који је ученику познат још од другог разреда.

(2) У овом уџбенику не наводе се примери властитих именица, док је у уџбенику за трећи разред у обради рода именица било таквих примера. Не би било добро да разматрање одређеног граматичког појма у једном разреду буде уже од претходног разреда, него да се у концентричним круговима проширује.

(3) Овде се ученику предочава да је „сама природа одредила род” именима одређених бића. Овакве формулације треба избегавати. У уџбенику за трећи разред учињен је покушај да се појам *рода* код именица објасни без разматрања тзв. природног рода. Такав приступ треба применити и у уџбенику за четврти разред.

Саджаји о *броју* именица знатно су темељније осмишљени. Посебно је значајно што се систематизују знања о граматичком броју свих врста именица које се усвајају у млађим разредима: (а) заједничке, (б) властите, (в) градивне и (г) збирне именице. На првом кораку од ученика се захтева да помоћу слика праћених одговарајућим реченицама „објасни разлику између једине и множине именица”. Пошто већ познаје одређене

врсте именица, ученик се на другом кораку усмерава да запази да постоје именице које „немају множину” (Николић 2006: 39).

Посебно се разматра број: (а) заједничких именица – за које се указује да имају „оба броја, једину и множину”; (б) градивних именица – за које се указује да се могу употребити у множини, уз напомену да се у том случају мисли на „разне врсте и облике” оног што је означено тим именицама; (в) властитих именица – за које се објашњава да „немају множине, јер оне готово увек означавају једну особу, једно насеље, планину, реку”, а показује се на примерима да постоје и могућности да се властите именице употребе у облику множине; (г) збирних именица – за које се каже да „немају облик за множину, јер оне својом једином означавају збир више бића и предмета” (Николић 2006: 40). Добре стране описаног приступа заснивају се на томе што је наведени садржај изложен економично и систематично (на веома малом простору) и од ученика захтева активну пажњу.

Садржаји о негацији не јављају се у уџбенику за четврти разред, будући да они нису експлицитно предвиђени *Наставним програмом* за четврти разред. Наша је препорука да се у *Наставном програму* предвиди обрада употребе негације уз друге врсте речи (не само уз глаголе), тј. да се ученицима предоче основе лексичке негације, како би они млађе разреде основне школе завршили са комплетираним основним знањима која се односе и на реченичну и на лексичку негацију (наравно, и овде без навођења самих лингвистичких термина). А за промишљање је и питање о сврсисходности систематизације садржаја о негацији предвиђених за обраду односно учење у млађим разредима.

2.5. Закључни осврт на резултате анализе

У анализираним уџбеницима могу се прихватити методички приступи следећим појмовима: (а) *глаголски облици* за исказивње прошлог, садашњег и будућег времена; (б) *лице и број глагола*; (в) *род и број придева*. Наведени методички приступи прихватљиви су у сваком од испитиваних уџбеника појединачно, као и на вертикалном плану, јер се садржаји проширују у концентричним круговима. С друге стране, наша анализа, као и искуство из наставне праксе, показује да је потребно унапредити обраду следећих садржаја: (а) *род и број именица*; (б) *пошвртни и одрични облик глагола*. У приступу граматичким категоријама именица неопходно је поступно уводити прецизно изабране групе примера. Код приступа негацији важно је системски повезати различите аспекте негације.

3. Предлози за наставну праксу

За наставну праксу дајемо предлоге за методички приступ садржајима код којих се показало да треба унапредити уџбеничку обраду.

Дакле, то су: (а) *род и број именица*; (б) *појтиврдни и одрични облик глагола и негација уопште*.

3.1. Методички приступу роду именица

За методички приступ *роду именица* на вертикалном плану у разредној настави могу се дати следеће препоруке.

За други разред предлаже се овакав приступ:

(1) На првом кораку треба узети најједноставније примере заједничких именица којима се означавају људска бића и животиње, код којих се поклапа граматички род са оним што именица означава: *оџац* (не и *џаџа*) *мајка*, *браћ*, *сестра*, *деце*; *мачак*, *мачка*, *маче*; *петла*, *кокошка* (не и *кокош*), *пиле*. Дакле, прихватљиви су типични примери заједничких именица прве, друге и треће Стевановићеве врсте. Појам природног рода не треба уводити у разредну наставу, а самим тим ни примере који захтевају да се разматра природни род.

(2) Други корак јесте увођење објашњења за разликовање мушког, женског и средњег рода помоћу „речи *џај/џа/џо*”. Циљ је да се на самом почетку ученици усмере да помоћу конгруентне речи уз именицу одређују њен род, а не помоћу лексичког значења именице.

(3) На трећем кораку уводе се заједничке именице којима се означавају предмети (*џрозор*, *кућа*, *џеро*), а помоћу „речи *џај/џа/џо*” показује се да и оне имају род, иако не означавају бића него предмете. Опет су то типичне заједничке именице прве, друге и треће Стевановићеве врсте. Циљ је да ученици схвате да све именице без обзира шта означавају (бића или предмете) имају граматички род.

(4) На четвртном кораку треба увести именице са моционим суфиксом (*краљ* и *краљица*, *радник* и *радница*; *кројач* и *кројачица*), а циљ је да ученик схвати да су *краљ* и *краљица* различите (две) именице, а не једна (иста) именица са два рода.

(5) Пошто се властите именице, према *Наставном програму* обрађују тек у трећем разреду, не треба их наводити као примере у другом разреду.

Утврђивање и проширивање знања о роду именица у трећем разреду може се остварити на следећи начин:

(1) Знања о *роду именица* у трећем разреду треба проширити увођењем властитих именица, јер се према *Наставном програму* оне тада обрађују. Међутим, њихов избор мора бити строго контролисан. Могу се узети: (а) мушка имена која се мењају по првој Стевановићевој врсти (*Горан*, *Марко* и *Анђоније*); (б) типична женска имена (*Јелена*). Не треба узимати мушка имена која се мењају по трећој Стевановићевој врсти (*Никола*).

(2) Важно је да се у трећем разреду упореди род именица и род придева. Тиме се успоставља хоризонтална корелација граматичких садржаја, јер се у овом разреду, према *Наставном програму*, обрађују при-

деви. Циљ је да ученици схвате да, за разлику од именице, придев има облике за сва три рода.

За проширивање и систематизацију знања о роду именица у четвртом разреду могу се дати следеће методичке препоруке:

(1) Приликом проширивања знања у четвртом разреду, у диференцираним задацима за ученике са бољим постигнућима, могу се употребити примери именица четврте Стевановићеве врсте (*кост*, *младост*, *крв*). Циљ је да се утврде знања о томе да конгруентне речи уз именицу омогућавају да се одреди њен род.

(2) У систематизацији знања треба наводити заједничке, властите и градивне именице, и искључиво типичне примере код којих се граматички род одређује помоћу конгруентне речи. Збирне именице треба оставити за старије разреде.

3.2. Методички приступ броју именица

За методички приступ броју именица на вертикалном плану у разредној настави могу се дати следеће препоруке.

За други разред може се предложити следећи приступ:

(1) Треба узети најједноставније примере заједничких именица којима се означавају бића и предмети, а које имају системску множину (*гечак – гечаци*; *прозор – прозори*).

(2) У дефинисању броја именица треба експлицитно нагласити да именице имају различите облике за једину и множину. На тај начин успоставља се хоризонтална корелација са садржајима о глаголима, јер ће у истом разреду ученик научити да: „Глаголи имају различите облике за исказивање прошлих, садашњих и будућих радњи” (Јовановић 2010: 41).

(3) После вежбања којима се проверава да ли су ученици разумели појам броја именица, треба упоредити род и број именица. Циљ је да се утврде знања о томе да именица има један род, да тако кажемо, али да има два облика за број.

У трећем разреду, пошто су ученици усвојили заједничке и властите именице, треба посебно разматрати множину једних и других. У том смеру проширују се знања о броју именица.

Проширивање и систематизација знања о броју именица у четвртом разреду може се спровести као у анализираном учбенику за тај разред (в. Николић 2006: 39–40). Дакле, посебно се разматра граматички број свих врста именица које се усвајају у млађим разредима (заједничке, властите, градивне и збирне именице).

Од „проблематичних” примера у четвртом разреду могу се разматрати случајеви где се узима збирна именица уместо системског облика множине заједничке именице (*маче – мачаг*). Остале сложене примере треба оставити за старије разреде: (а) именице код којих се уместо системског облика множине узима облик друге основе (*човек – људи*); (б) именице типа *singularia* и *pluralia tantum* (*враћа, маказе*).

3.3. Методички приступ негацији

За методички приступ *потврдном и одричном облику глагола* на вертикалном плану у разредној настави могу се дати следеће препоруке.

За други разред може се предложити следећи приступ:

(1) Треба поћи од потврдног и одричног облика глагола, а не од потврдних и одричних реченица. На тај начин ученици могу боље разумети да се негација садржаја целе реченице постиже реченичном негацијом, тј. негирањем глагола у функцији предиката.

(2) Треба изабрати само минималне моделе реченица са простим глаголским предикатом у којима треба употребити неке од прототипичних глагола радње (нпр. *Милан њева – Милан не њева; Марко скаче – Марко не скаче; Милена црџа – Милена не црџа*).

(3) Морају се избегавати примери типа *Ваш њим није иџрао добро* или *Нисџе заслужено њобедили* (примери наведени према Јовановић 2007), будући да се у њима поред негираног облика глагола у функцији предиката налази и још нека ванпредикатска реч на коју се протеже негација из предиката, те се таквим реченицама заправо не одриче сама глаголска радња у потпуности већ само једна од њених карактеристика (уп. *Ваш њим није иџрао добро = Ваш њим је иџрао, али њо није било добро*; или *Нисџе заслужено њобедили = Победили сџе, али њо није било заслужено*).

(4) У другом разреду не треба уопште успутно напомињати да „Речца не сраста са именицама и придевима” (Јовановић 2007: 76), будући да се тако значајном језичком питању, као што је лексичка негација, не може приступати површно.

У трећем разреду упутно је ученичка знања о потврдном и одричном облику глагола стечена у другом разреду проширити увођењем примера са потврдним и одричним обликом неглаголског предиката. Наше је мишљење да се знања о растављеном писању одричне речце не уз глаголе сада морају проширити изузецима у писању (тј. облицима *немој, неђу, немам* и *нисам*, у којима се одрична речца не пише спојено са глаголом), будући да је наше искуство из праксе показало да уколико се ученици са овим изузецима упознају пре него што усвоје знања о граматичкој категорији лица, они ће та четири облика усвајати механички без свести о томе да ће се одрична речца не писати спојено и са осталим лицима тих глагола.¹³

Сматрамо да је четврти разред погодно време да се ученицама презентују основни појмови о лексичкој негацији, што би се учинило на примерима оних именица и придева са префиксом *не-* који представљају праве антониме именицама и придевима без тог префикса (типа *сређа – несређа, њошџење – неџошџење, ред – неред, расџоложен – нерасџоложен, сигуран – несигуран, безбедан – небезбедан* и сл.) За четврти разред упутно је предвидети и систематизацију до тада усвојених знања о негацији.

¹³ У том смислу се врло често у радovima млађих основаца сређе непогрешиво писање облика за 1. лице *нисам*, али растављено писање облика за 3. лице *ни си*.

4. Закључак

У оквиру *Наставним програмом* прописаних садржаја о облицима речи који се уче у млађим разредима основне школе могу се очекивати лингвистички проблеми условљени чињеницом да се ученик налази на самом почетку школског учења матерњег језика. Усваја се велики број појмова и термина, при чему је потребно да ученичка знања буду „сложена” у систем. Начин на који се формулише наставни материјал треба прилагодити нивоу језичког и когнитивног развоја ученика. Међутим, трансформација лингвистичких (научних) чињеница у наставни садржај не сме довести до удаљавања од научне тачности.

У уџбеницима српског језика за млађе основце могу се прихватити методички приступи следећим појмовима: (а) *глаголски облици* за исказивне прошлог, садашњег и будућег времена; (б) *лице и број глагола*; (в) *род и број придева*. Наведени методички приступи прихватљиви су у сваком од испитиваних уџбеника појединачно, као и на вертикалном плану, јер се садржаји проширују у концентричним круговима.

Потребно је унапредити обраду следећих садржаја: (а) *род и број именица*; (б) *појврдни и одрични облик глагола*. У приступу граматичким категоријама именица неопходно је поступно уводити прецизно изабране групе примера. Код приступа негацији важно је системски повезати различите аспекте негације, при чему те аспекте треба диференцирати према одговарајућим критеријумима.

Извори

- Вучковић 2004: Мирољуб Вучковић, *Каж ми – да ти кажем. Језичка култура за први разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Јовановић 2007: Славица Јовановић, *Српски језик за други разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Милатовић – Јовановић 2010: Вук Милатовић и Славица Јовановић, *Српски језик за трећи разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Николић – Николић 2006: Милија Николић и Мирјана Николић, *Српски језик и култура изражавања за четврти разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Литература

- Ивић 1976: Иван Ивић, Скица за једну психологију основношколског уџбеника, Београд: *Психологија*, 1–2, Београд, 25–45.
- Илић 1998: Павле Илић, *Методика наставе, српски језик и књижевности у наставној теорији и пракси*, Нови Сад: Змај.
- Ковачевић 2002: Милош Ковачевић, *Синтаксичка негација у српском језику*, Ниш: Издавачка јединица Универзитета у Нишу.

Крстић 1996: Драган Крстић, *Учење и развој. Педагошка психологија*, Београд: Савремена администрација.

Ломпар 2004: Весна Ломпар, Значај појединачних примера за дефинисање језичких појмова, Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 33/3, Београд, 47–54.

Наставни програм образовања и васпитања за први и други разред основног образовања и васпитања. [www.zuov.gov.rs/novisajt2012/dokumenta/CRPU/Osnovne skole PDF/Prvi ciklus osnovnog obrazovanja i vaspitanja/2](http://www.zuov.gov.rs/novisajt2012/dokumenta/CRPU/Osnovne%20skole/PDF/Prvi%20ciklus%20osnovnog%20obrazovanja%20i%20vaspitanja/2) Наставни програм за први и други разред основног образовања и васпитања. Датум последње посете 31. јул 2013. године.

Наставни програм образовања и васпитања за трећи разред основног образовања и васпитања, [www.zuov.gov.rs/novisajt2012/dokumenta/CRPU/Osnovne skole PDF/Prvi ciklus osnovnog obrazovanja i vaspitanja/3](http://www.zuov.gov.rs/novisajt2012/dokumenta/CRPU/Osnovne%20skole/PDF/Prvi%20ciklus%20osnovnog%20obrazovanja%20i%20vaspitanja/3) Наставни програм за трећи разред основног образовања и васпитања. Датум последње посете 31. јул 2013. године.

Наставни програм за четврти разред основног образовања и васпитања. [www.zuov.gov.rs/novisajt2012/dokumenta/CRPU/Osnovne skole PDF/Prvi ciklus osnovnog obrazovanja i vaspitanja/4](http://www.zuov.gov.rs/novisajt2012/dokumenta/CRPU/Osnovne%20skole/PDF/Prvi%20ciklus%20osnovnog%20obrazovanja%20i%20vaspitanja/4) Наставни програм за четврти разред основног образовања и васпитања. Датум последње посете 31. јул 2013. године.

Николић 2012: Милка Николић, Језик званичних уџбеника срског језика за млађе разреде основне школе (стилистички аспект), у: М. Ковачевић и Д. Бошковић (ред.), *Савремено друштво и криза проучавања језика и књижевности*, Крагујевац: ФИЛУМ, 155–164.

Николић (2002/2003): Мирослав Николић, Природни и граматички род именица, Београд: *Наш језик*, XXXIV/3–4, Београд, 181–194.

Петковић 2009: Јелена Петковић, Синтаксичка негација у светлу математичке и логичке негације, у: *Савремена проучавања језика и књижевности*, Зборник радова са I научног скупа младих филолога Србије, Крагујевац: ФИЛУМ, 75–83.

Поповић 2003: Љубомир Поповић, 'Реченица' као централни термин традиционалне синтаксе, Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 32/3, Београд, 87–138.

Прокић 1989: Богољуб Прокић, *Уџбеници и наставна средства у теорији и пракси*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Плут 2003: Дијана Плут, *Уџбеник као културно-пошторни систем*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за психологију.

Смиљковић – Милинковић (2008): Стана Смиљковић и Миомир Милинковић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Врање: Учитељски факултет, Ужице: Учитељски факултет.

Milka Nikolić
Jelena Petković

METHODICAL APPROACH TO WORD FORMS IN EARLY GRADES OF PRIMARY SCHOOL TEXTBOOKS AND TEACHING

Summary

This paper examines the methodical approach to word forms in early grades of primary school textbooks and teaching from the perspective of applied linguistics. The goal is to reach a suitable approach in methodical processing of word forms on a vertical plane from the first to the fourth grade. The analyzed textbooks contain acceptable methodical approaches to the following terms: a) verb forms for indicating past, present and future tenses; b) person and number of a verb; c) gender and number of an adjective. These methodical approaches are acceptable in each of the examined textbooks, both separately and on a vertical plane, because the contents expand in concentric circles. On the other hand, the analysis has shown the need to improve the processing of the following contents: a) gender and number of nouns; b) affirmative and negative verb forms. While approaching the grammatical category of nouns, it is necessary to gradually introduce precisely selected groups of examples. Approaching negation, it is important to systematically connect different aspects of negation, while those aspects should be differentiated according to adequate criteria. Suggestions for teaching practice employ contemporary linguistic knowledge.

Key words: word form, noun, adjective, verb, methodical approach, textbook, language teaching, early grades of primary school

*Примљен у децембру 2013.
Прихваћен у децембру 2013.*